پښتو رپورتاژ ابتداء اؤ ارتقاء

The Beginning and Evolution of Pashto Reportage

ډاکټر زبېر حسرت*

Abstract:

Reportage is one the popular genres of Pashto Literature and had lexical roots in French literature. The writer of this paper has extensively discussed the beginning and evolution of the Reportage. Moreover, the author has compared the technical aspects of Reportage with travelogue, Novel, Drama, Diary, Autobiography and short story. The writer of this paper has presented the complete sketch of the Reportage with the special reference to the Pashto Literature.

Keywords: Reportage, Pashto Literature, Drama, Novel, Short Story, Travelogue.

رپورتاژ (Reportage) دَ فرانسيسي ژبې لفظ دی چې اخبار نويس يعنې صحافي ئې اخبار کښې دَ يوې واقعې دَ خبر په طور چاپ کوي، رپورټر خپل رپورټ کښې دَ خپل سياق و سباق په چوکاټ کښې دننه فقط خبر سره غرض لري اؤ سپوائي خبرې اترې يا خپل ما في الضمير اؤ خپل احساسات و جذبات پکښې نه بيانولی اؤ نه شاملولی شي ولې دغه خبر يا رپورټ چې بيا دَ صحافي نه دَ اديب قلم ته راشي نو هغه چې واقعه څنګه ليدلې کتلې اؤ محسوس کړې وي نو دَ خپلو احساساتو اؤ جذباتو دَ څرګندؤلو سره چې هغه دَ وقوعې بيان کوي نو دَ هغه دَ اظهار پېرايه شاعرانه، اديبانه، عالمانه، سنسي خېزه، ډرامائي، افسانوي اؤ شګفته خوش ګواره تکلي انداز کښې وي اؤ دا ټول توکي دَ رپورتاژ په خېته کښې ډېر په اسانۍ سره ځائېدی شي ځکه چې نن سبا تخيّلي رپورتاژونه اؤ سفرنامې هم ليکلی شي.

په (اکسفورډ ايډوانس لرنرز ډکشنري) (Oxford advance learners dictionary) کښې دَ رپورتاژ په حقله ليکلي شوي دي چې:

"Typical style of reporting is reportage (1).

يعنې (مخصوص انداز "اسلوب" کښې رپورټنګ، رپورتاژ دی).

دغه رنګ په (وېبسټر نيو ورلډ ډکشنري اٰف دي امريکانا لېنګوېج) کښې دَ "رپورټېج" دا تعريف ليکلی شوی دی.

"Written reports, articles etc that deal with current events in a journalistic manner". (2)

يعنې ليکلي شوي رپورټونه يا مضامين (مقالې) تازه ترينو واقعاتو سره په صحافتي رنګ کښې پېش

---

* Chairmain, Department of Pashto, Govt Post graduate College,Sawabi

کؤل.

په "میریام ویبسټر" کښې دَ رپورتاژ دا تعریف شوی دی چې:

"The reporting of news, for the press and the broadcast media. Factual presentation in a book or other text, especially when this adopts a genoralistic style".(3)

"دَ خبرونو رپورټنګ دَ پریس یا دَ نبغ په نبغه خورؤنو اؤ دَ حقائقو بیانؤل دَ کتاب په شکل کښې خصوصاً چې یو صحافتي انداز پکښې خپل کړی شوی وي".

په "ډکشنري . کام" کښې ئې دا تعریف شوی دی:

"A written account of an act, event, history, etc., based on direct observation or on thorough research and documentation".(4)

"دَ یو عمل، دَ یوې واقعې یا دَ یو تاریخي واقعې تحریري شکل چې نبغ په نبغه په یوه مشاهده یا په ژوَر تحقیق اړانه وي".

ډاکټر رفیق حسین لیکلي دي چې:

"رپورتاژ ایک صنف ادب ہے جس میں موضوعیت کو زیادہ دخل ہے مگر ایسا نہیں کہ اس سے معروضیت ہوتی ہی نہیں۔ رپورتاژ مزے لے لے کر تحریر ہوتا ہے۔ رپورتاژ مختصر افسانے کی ایک قسم ہے جو اس کے تحت آتی ہے لیکن قدرے مختلف ہوتی ہے مگر کوئی بنیادی فرق نہیں ہوتا"(5)

علي سردار جعفري لیکلي دي چې:

"رپورتاژ صحافت اور افسانے کی درمیانی کڑی ہے اور اس سے ہمارے ادب کو بے انتہا فائدہ پہنچ سکتا ہے۔ ترقی پسند تحریک کی نوعیت کو دیکھتے ہوئے یہ محسوس کرتا ہوں کہ رپورتاژ ہمارے مقاصد کے لیے بہت ضروری ہے۔ اس کے ذریعے ہم بڑے بڑے کام کرسکتے ہیں"(6)

قرۃ العین حیدر صاحبه لیکي چې:

"رپورتاژ آنکھوں دیکھے حال کی وہ شکل ہے جس میں مصنف کی جذباتی شمولیت ابتدا تا انتہا نمایاں ہو"(7)

عبدالعزیز خالد لیکلي دي چې:

"رپورتاژ کا بنیادی اُصول یا تقاضا واقع کی صداقت مصنف کا بذاتِ خود ملوث یا شاہد ہونا واقعہ کا مرکزی نقطہ سماجی، تہذیبی یا سیاسی اہمیت کا حامل اور کردار خاکہ نگاری اور محاکات پر دسترس ہو"(8)

ډاکټر اعجاز حسین لیکلي دي چې:

"رپورتاژ کا تیار کرنا ایسا مشکل کام ہے جس کے لیے فنکار کے دِماغ کی ضرورت ہے۔ اس کو مؤرخ کا حکم، ادیب کا دِماغ اور مصوّر کی نظر چاہیئے"(9)

پروفیسر شمیم احمد لیکلي دي چې:

''اس صنف کو رپورٹ اور صحافت سے اس کا فن ہی علیٰحدہ کرتا ہے۔ اس کا موضوع اگر چہ بڑی حد تک صحافتی ہے لیکن فن قطعی ادبی ہے۔ یہ ایک ایسی صنف ہے جس میں جارحیت اور داخلیت کا حسین امتزاج ہوتا ہے۔ وہ ایک دوسرے سے شیر و شکر ہوتی ہیں اور دونوں ہی اس صنف کے معیار کا تعین کرنے کی ذمہ دار ہوتی ہیں۔'' (10)

پروفېسر خاطر غزنوي ليکلي دي چې:

''صحافت محض واقعہ کا بیان ہے جبکہ واقعات میں معنویت و گہرائی پیدا کرنا اور اسے اہمیت بخشا رپورتاژ کا کام ہے۔ رپورتاژ کے لیے مشاہدہ اوّلین اور لازمی عنصر ہے تاہم سب سے اہم چیز خارجیت سے داخلیت کی طرف رجحان ہے۔ اور یہی رجحان اسے صحافت تاریخ سفر نامے، افسانے اور ناول سے جدا کرتا ہے'' (11)

رپورتاژ: ''سفر نامے سے سفر منہا کر کے سامنے کی دیکھی ہوئی حقیقت اور صورتِ واقعہ کو ادبی صورت دے دی جائے تو اس قسم کی رپورٹ کو اصطلاحاً رپورتاژ کہتے ہیں۔ اخبار کا واقعہ، جلسے کا آنکھوں دیکھا حال اور منظر کی رپورٹ رپورتاژ کی ابتدائی صورتیں شمار کی گئی ہیں۔ ڈاکٹر اعجاز حسین کے خیال میں یہ صنف اُردو ہی میں نہیں دنیا میں بھی اپنی خصوصیات کے لحاظ سے تازہ وارد ہے۔ رپورتاژ کو دوسری جنگِ عظیم کے دوران ایک نئی صنفِ نثر کے طور پر اُردو میں متعارف کرایا گیا تھا اور چند اعلیٰ درجے کے ادیبوں نے اپنی عمدہ تخلیق کاری سے اپنے پاؤں جمانے میں مدد دی۔ چنانچہ اب یہ صنفِ نثر نہ صرف ادبی تقاضوں کو پورا کرتی ہے بلکہ جذبات واحساسات اور واقعات ومشاہدات پر ردّ عمل اور تاثر کی مختلف النّوع کیفیات بھی سامنے لا رہی ہے''۔

وړاندې ليکي چې:

''اصطلاحی لحاظ سے اُردو میں رپورتاژ کو سب سے پہلے کرشن چندر نے متعارف کرایا تھا۔ انہوں نے ہی اس صنف کے لیے رپورتاژ کا اصطلاحی نام تجویز کیا جسے پہلے حیرت سے سنا گیا بعد میں انگریزی لفظ ''ری پورٹیج'' کا اُردو متبادل سمجھ کر قبول کر لیا گیا'' (12)

ابراہیم جلیس (متوفی 1977ء) نے اس کے لیے ''رپورتاج'' استعمال کیا لیکن یہ قبولِ عام حاصل نہ کر سکا۔ اُردو نثر کے پس منظر کا جائزہ لیں تو محمد حسین آزادؔ، فرحت اللہ بیگ اور خواجہ حسن نظامی کے بعض مضامین میں اس صنف کے آثار مل جاتے ہیں۔ ان ادبا نے متخیلہ ادبی اور تہذیبی محفلیں آراستہ کیں اور احوال کو ''آنکھوں دیکھا'' بتا کر رپورتاژ کا تاثر پیدا کیا۔ فرحت اللہ بیگ کا معرکۃ الآرا مضمون ''پھول والوں کی سیر'' چند داخلی خصوصیات کی بنا پر اوّل درجے کا رپورتاژ کہلانے کا مستحق ہے لیکن جن کیمیائی عناصر سے کام لے کر کرشن چندر نے ''پودے'' میں جاذبیت پیدا کی تھی وہ ''پھول والوں کی سیر'' میں نظر نہیں آتی۔ فرحت اللہ

بیگ نے یہ مضمون اپنے ذہن کی اپج سے اختراع کیا تھا لیکن کرشن چندر کے سامنے اس صنف کے مغربی نمونے بھی تھے اور اسے بطور صنف بھی مغرب ہی سے بر آمد کیا گیا تھا۔ چنانچہ کرشن چندر کو اُردو کا پہلا رپور تاژ نگار اور "پودے" کو پہلا باقاعدہ اور فنی لحاظ سے پختہ رپور تاژ تسلیم کرنا مناسب ہے"(13)

"رپور تاژ کا فن ارتقا کے ابتدائی مراحل میں ہے۔ اس صنف میں وقت کے قدم کو زمانہ حال کے نقطے پر قائم رکھنا پڑتا ہے اور ناول یا افسانے کی طرح اس میں تخلیق کا منطقی دائرہ مکمل نہیں ہوتا۔ اس کا داخلی حسن واقعاتی صداقت اور بیانیہ کے اسلوب میں ہے اور متخیلہ کے استعمال کے مواقع نسبتاً محدود ہیں۔ یہی وجہ ہے کہ معدودے چند مصنفین نے اسے محدود پیمانے پر فنکارانہ طور پر استعمال کیا اور اس صنف میں زیادہ تخلیقی ثمرات حاصل نہیں ہوئے"(14)

دَ اولسي جرګې مشرانو پوهانو دَ رپورتاژ تعریف دا رنګ کړی دی چې:

"رپورتاژ مسلسل مشاهدات وي، ژبه کښې ئې لطافت اؤ رنګیني وي چې که ډېر هم اوږد شي ولې په لوستو یا اورېدو ئې اورېدونکي یا لوستونکي نه تنګېږي. رپورتاژ کښې داسې الفاظ استعمالول نه دي پکار چې کراهت پېدا کوي"(15).

رپورتاژ اؤ روداد:

په روداد اؤ رپورتاژ کښې هم ډېر فرق دی. دَ اولسي ادبي جرګې پوهانو چې دَ جرګې په تنقیدي اجلاسونو کښې وخت په وخت دَ رودادونو په حقله کومې کوټلې اؤ دَ کار خبرې کړې دي هغه دلته لیکم چې دَ روداد تعریف ترې ښها طرح واضحه شي:

- دَ روداد متبادل توری (ټکے) پښتو کښې نشته. دا هم لکه دَ افسانې یا مقالې ځان له بیل تکنیك لري.
- دَ روداد زړه ډېر ورکوټی وي، هغه دَ اصلي واقعاتو نه علاوه نورې خبرې نه شي زغملې.
- دَ روداد ژبه ښه ادبي اؤ معیاري پکار ده. دَ مختلفو کسانو خبرې پکښې تسلسل سره لیکل پکار دي.
- روداد لیکونکي له پکار دي چې دَ نوټس (Notes) اخستو په وخت ټولو اهمو خبرو ته پام کوي اؤ خپلې خبرې هم نه هېروي. داسې بې غورۍ کښې اکثر له روداد لیکونکي خپلې خبرې نیمګړې پاتې شي.
- روداد کښې دَ مختلفو شعرونو نه (که دغه شعرونه په روداد کښې وئیلی شوي وي) لیکلو خوند اؤ رنګیني پېدا کېدی شي اؤ دا دَ روداد جدت دی خو روداد لیکونکي له نه دي پکار چې هغه په روداد کښې دَ خوند، رنګینۍ اؤ جدت دَ پاره له ځانه څه کمی زیاتی وکړي. دا دَ

روداد عیب دی او دې سره دَ روداد مقصد مجروحیږي.

- ❖ روداد کښې ډېرې خبرې په خپلو مختصرو خو جامع الفاظو کښې داسې بیانول پکار دي چې دَ ویونکیو مقصد ته ترې نقصان ونه شي او غیر ضروري خبرو له په روداد کښې څه اهمیت ورکوَل نه دي پکار بلکې نظر انداز کوَل ئې پکار دي.
- ❖ روداد لیکونکي ته دا اختیار نشته چې هغه په خپل طبیعت په روداد کښې هغه خبرې ولیکي کومې چې هغه ته درستې ښکاري او هغه ونه لیکي کومې چې دَ هغه په خیال غلطې وي.
- ❖ روداد لیکونکي له دَ اجلاس کارروایۍ کښې مداخلت نه دي کوَل پکار او کوم بحثونه یا فیصلې چې دَ اجلاس په وخت کښې شوې وي هغه پوره پوره ولیکي.
- ❖ روداد کله ډائرېکټ سپیچ (Direct speech) یا اِن ډائرېکټ سپیچ (Indirect speech) کښې لیکلی شي او دا دَ روداد حُسن دی"(16)

دَ دې برعکس رپورتاژ کښې هغه ټول عیبونه په خاصیتونو بدلیږي څه چې رودادنګارۍ کښې بد ګڼلی شي نو هغه رپورتاژ کښې خوبۍ دي. روداد دَ یو اجلاس کېدی شي چې اوس ئې خالص ادبي رنګ او دَ ادبي صنف حیثیت خپل کړی دی او رپورتاژ که هر څو ادبي صنف دی او دَ اجلاس نه دَ یوې واقعې، یو سفر، یوې مخ کتنې دَ مشرانو دَ ورځې په مختلفو هیئتونو کښې لیکلی شي هغې کښې دَ مختصر او طویل څه قید نشته او لیکونکی پکښې په ازاد مټ دَ خپل زړه براس وېستلی شي او هر هغه څه لیکلی شي چې دَ ده احساسات او جذبات پکښې شاملېدی شي او دَ ده ضمیر ئې ده له دَ لیکلو اجازت ورکوَلی شي. دې کښې رپورتاژ لیکونکی دَ خپل زړه خبرې کوي او دَ خپل ذهني استعداد مطابق متلونه، ټپې، شعرونه او نور داسې اقوال، دَ قرانِ ایاتونه او احادیث راوړی شي چې دَ ده دَ موضوع سره متعلق وي. دَ رپورتاژ دَ پاره بیانیه انداز، مکالماتي انداز، نېغ په نېغه، بالواسطه یا بلاواسطه دَ ماحول مطابق دَ خپلو احساساتو او جذباتو سره سم لیکلی شي.

رپورتاژ او سفرنامه

"دَ نثر کوم صنف چې رپورتاژ ته ډېر نزدې دی هغه سفرنامه ده. هم دا وجه ده چې څه سفرنامې رپورتاژ او څه رپورتاژونه سفرنامې ګڼلی شي. دَ یو معیاري رپورتاژ لیکلو دَ پاره سفر لازمي شرط خو نه دی ولې چرته او کله هم چې رپورتاژ لیکلی شوی دی هغې کښې دَ سفر عنصر شامل شوی دی. فرانسیسي رپورتاژ لیکونکي وي او که دَ برطانیې دَ جنګونو خبر ورکونکي رپورټران ټولو خپل رپورتاژ دَ خپل ښار، وطن او دَ علاقې نه لرې دَ جنګ په محاذ دَ سفر په حالت کښې یا فوجي بارکونو او خندقونو کښې لیکلي او رالیږلي دي. هنګامي تاثرات عموماً دَ هنګامو تر مینځه لیکلی شوي او مرتب شوي دي او هنګامي فسادونه جنګونه زیات تره دَ کور نه بهر پېښیږي.

سفرنامه دَ یو اُوږد ناول په شان ډېر حالات، واقعات او کردارونه لري او دَ یو ځائې یا وطن ژبې، رنګ

نسل، مذهب، رسمونو رواجونو خاورې اؤ خلقو دَ مخصوصو رويّو ښې بدې خبرې کوي. دَ دې په ضد رپورتاژ دَ پاره لکه چې ووئيلې شو سفر شرط نه دی خو دَ يوې واقعې، ادبي دستورې، څه خاص قامي ورځې دَ يو لوئې شاعر اديب په درناوي کښې دَ شوي پروګرام دَ سترګو ليدلې کتلې حال په خپله مخصوصه ژبه اؤ ادبي پېرايه کښې بيانېږي"(۱۷).

رپورتاژ اؤ ناول

ناول دَ يو مخصوص دور قيصه وي يا دَ يو خاص شخصيت دَ ژوند ټول رنګونه لري. په ناول کښې دَ زمان اؤ مکان پابندي هم ضروري نه ده. په دې کښې دَ پېړو اؤ براعظمونو وسعتونه هم داخلېدی شي اؤ دَ تخيل په زور پکښې نوي نوي اؤ ګڼ شمېر کردارونه هم پکښې ځائې موندی شي. دَ ناول اؤ رپورتاژ بېخي ځان ځان له دنياګانې دي. په سفر نامه اؤ رپورتاژ کښې يو شان والی دَ زيات نزديکت په وجه لټولی شي چې دَ دواړو صنفونو تعلق دَ ادب هغه برخې سره دی کوم چې دستاويزي حقيقت اؤ واقعيت سره تړون لري يعني سوانح عمري، ډائري، خاکه نګاري اؤ سفرنامه وغېره.

په دې حواله دَ رپورتاژ اؤ ناول موازنه دَ حقيقت اؤ فکشن (ډرامه، ناول، ناولټ، افسانه اؤ لنډه اوږده قيصې) موازنه شي. دَ نثر په تخليقي افسانوي صنفونو کښې ناول ډېر جامعيت غواړي. دَ لوئې ناول دَ پاره دَ ټول ژوند رياضت، مطالعه، مشاهده، دَ موضوع تاريخي اؤ جغرافيائي پس منظر نه خبرېدل ډېر ضروري وي. دَ دې دَ پاره دَ زوروري قيصې موجودګي اولنی شرط دی. قيصه په ليکونکي ناول ليکي اؤ دَ دې قيصې دَ پاره دَ يو ګټور اؤ مربوط پلاټ ضرورت وي. دا قيصه دَ کردارونو، منظرونو اؤ مکالمو (خبرو اترو) په توسط مخ په وړاندې ځي اؤ ليکونکی خپله قيصه په هره زمانه کښې اډانه کؤلی شي. ما فوق الفطرت کردارونه پکښې هم معارفي کؤلی شي – بل خوا رپورتاژ ليکونکي ته دا سهولتونه اؤ اسانۍ نه وي. ځکه چې هغه دَ حقيقت دَ پولې نه ښکته نه شي راکوزېدی (18).

رپورتاژ اؤ خودنوشت

رپورتاژ اؤ خودنوشت سوانح اؤ ځان پېښنې(Autobiography)کښې ډېر قدرونه مشترك دي بلکې تر ډېره حده رپورتاژ دَ جزو اؤ کل دَ فرق سره دَ خود نوشت اؤ په ځان پېښنې يوه ټوکړه وي. دَ دواړو اصنافو تعلق دَ واقعاتي ادب سره دی. په دواړو کښې دَ افسانوي ادب ګنجائش دَ کم نه کم دی. دَ دواړو مشترکه قدرونه تاريخي صداقت اؤ راست بازي خيال کؤلی شي.

رپورتاژ دَ يو فرد په ذاتي تجرباتو اؤ مشاهداتو اډانه هغه ادبي ليك وي چې هغه دَ يو خاص هنګامي کېفيت دَ سفر يا دَ جنګ حالات اؤ دَ فساد مصدقه رپورټنګ په حواله مخې ته راځي اؤ ځان پېښنې (خود نوشت) دَ يو فرد په ټول ژوند باندې خوره وي. په دې کښې دَ غېر اهم واقعاتو ذکر هم کؤل پکار وي. غېر دلچسپ تفصيلات هم بيانول پکار وي. په دې کښې فرد له دَ خپلې زندګۍ ټول واړه اؤ لويو واقعاتو روداد بيانول پکار وي. اؤ دَ پېدائش نه واخله دَ ژوند تر اخره ټول تفصيلات، شجره نسب، دَ

مشرانو دَ ژوند حالات، عقيدې، دَ ودونو اؤ دَ بچو خبرې اؤ دَ عشقونو معاشقو تذکره هم ليکل پکار وي دَ دې برعکس رپورتاژ دَ دومره حصې تصوير اؤ انځور وي چې دَ يو خاص مقصد دَ پاره اختيار کړې سفر کېفيت دَ تېرېدو په دوران کښې مخې ته راځي.

دَ خودنوشت اؤ رپورتاژ ‹رپورټنگ› دَ اعتبار قابل گڼلی شي. په خودنوشت سوانح اؤ رپورتاژ دواړو کښې بيانيه دَ زماني اعتبار سره سلسله په وړاندې روانه وي. رپورتاژ نگار ته دَ خپلو موادو په راغونډولو کښې فني اؤ تخليقي حق حاصل وي خو خودنوشت سوانح کښې ليکونکی دَ واقعاتو پټولو يا نظرانداز کؤلو مجاز نه وي اؤ دغسې خودنوشت دَ کم معيار بللی شي چې په کوم خودنوشت کښې چې دَ واقعاتو دَ نيمگړتيا يا دَ کمولو کوشش کړی شوی وي.

دَ خودنوشت خصوصيت دا دی چې کوم واقعات څنگه پېښ شي نو هغه دې دَ فن يا تحقيق دَ خيال ساتلو نه بغېر پېش کړی شي. دَ خودنوشت ليکونکی دَ تخيل په زور کردار نگاري نه کوي. هغه په دې کښې دَ زېب داستان عنصر نه شاملوي. دَ دې په مقابله کښې رپورتاژ نگار نسبت په خپل مختصر ليك کښې خپل فني اؤ تخليقي صلاحيتونه پکار راولي اؤ واقعات په خپل نظر سره ښه اؤ ښکلی کوي. خودنوشت ليکونکي عموماً دَ خپل ذات نه مرکز جوړ کړی وي اؤ مخکښې ځي. دَ هغه توجه دَ خپل داخلي کېفياتو پله وي اؤ دَ رپورتاژ نگار نظر په خارج باندې وي. هغه دَ خارج نه داخل طرف ته سفر کوي اؤ په ځان دَ پېښو واقعاتو دَ داخل نه بهر دنيا باندې خپل نظر ساتي. سوانح نگار عموماً ټوله معاشره، تاريخ اؤ زمانه په خپل بحث کښې راولي خو دَ رپورتاژ نگار دَ نظر نه دا بحثونه اکثر بهروي.

خودنوشت سوانح تاريخ يا تذکرې ته ډېر نزدې گڼلی شي خو دَ رپورتاژ نزديکت دَ ادب اؤ فن سره ډېر وي. خودنوشت په ژوند کښې يو ځل دَ ژوند په اخري وختونو کښې ليکلی شي اؤ دَ رپورتاژ دَ واقعاتو دَ تسلسل تکرار اؤ نوعيت مطابق هر څومره ليکلی کېدی شي. دَ خودنوشت اؤ رپورتاژ دواړو دَ پاره ضروري ده چې دا دې دَ ليکونکي خپل ليکلی شوی ليك وي. خودنوشت دَ خپل ځان په حقله خپل ليك ته وائي خو چې کوم سوانح په خپل ځان نه وي په بل چا ليکلی شوی وي نو هغې ته بايوگرافي وئيلی شي. دَ هغې موازنه دَ رپورتاژ سره هېڅ معنٰی نه لري. دغسې رپورتاژ هم دَ چا بل ليك يا تصنيف نه شي کېدی. په اُردو کښې صرف يو رپورتاژ داسې دی چې هغه دَ ليکونکي نه علاوه بل چا ليکلی دی. دا رپورتاژ په کال 1936ء کښې "دَ انجمن ترقي پسند مصنفين دَ کل هند کانفرنس" په نوم ډاکټر قمر رئيس دَ اظهار اثر په قلم ليکلی وه . اظهار اثر په خپله په دې کانفرنس کښې شريك نه وه . ډاکټر قمر رئيس خپل نوټس (Notes) اؤ خپل تاثرات اظهار اثر له ورکړل اؤ دَ رپورتاژ ليکلو عرض ئې ورته وکړو اؤ دغسې هغه دغه فرمائش پوره کړو اؤ دغسې يو مفصل رپورتاژ په کتابي شکل کښې مخې ته راغلو. ‹پښتو کښې مونږ سره دَ دې دوه لوئې مثالونه په اولسي

ادبي جرګه اؤ دَ ساهو ليکونکيو مرکه کښې دَ رودادونو په شکل کښې موجود دي چې هر دواړو جرګو کښې دَ يو تن روداد ليکونکي دَ نوټسونو نه بل روداد ليکونکي رودادونه مکمل کړي ليکلي دي. دغه رپورټ رپورتاژ تسليمول صحيح نه دي ځکه چې دا دَ رپورتاژ دَ تعريف په اولني شق پوره نه خېژي (19).

دَ اجمل خټک "دا زه پاګل وم" دَ پښتو ژبې اؤ ادب بهترين رپورتاژ هم دی اؤ په ځان پېښې حالات اؤ واقعات هم دي. دغه رنګ دَ باچا خان "دَ شلمې صدی، تهذيب اؤ جېل خانې" هم دَ دغې قبيلې غوره رپورتاژ دی. قلندر مومند چې دَ ابراهيم جليس "ایک ملک دو کہانی" ترجمه: دَ يو ملك دوه قيصې، په نامه کړې ده نو هغې کښې دَ ترقي پسندی، اؤ اشتراکي نظريې اؤ عقيدې کارستاني کارفرما وه. البته که قلندر مومند صاحب دَ ابراهيم جليس مشهور رپورتاژ "جیل کی دن اور جیل کی راتیں" ترجمه کړې وی نو دا به په پښتو ژبه اؤ ادب باندې ډېر لوئې احسان هم وه اؤ دَ هغوي دَ نظريې سره سم به پښتو ته يو بل غوره رپورتاژ هم راوړېدلی وه .

سوانح دَ څه قسمه نوعيت هم کېدی شي بلکې څنګه چې شخصيت وي هم هغه شان به سوانح عمري هم وي. دَ جوش مليح ابادي دَ "يادوں کی بارات" دَ عشق اؤ معاشقو دَ قصو نه ډك دی، نو دَ قدرت الله شهاب "شهاب نامه" دَ افسر شاهی، دَ ملازمتي سازشونو اؤ دَ تصوف اؤ روحانياتو دَ محير العقول وارداتونو نه معمور دی.

دَ دې په مقابله کښې رپورتاژ دَ يوې واقعې نه دَ متاثره کېدو اؤ فوراً په وجود کښې راتلونکي ليك مزاج لري. دَ دې دَ پاره څوك دَ عمر دَ تېرېدو انتظار نه شي کؤلی.

"خودنوشت سوانح عموماً دَ لويو شخصيتونو وي اؤ په دې کښې دلچسپي هم دَ دغه شخصيت دَ مقام اؤ مرتبې په وجه اخستلی شي خو دَ رپورتاژ اهميت دَ واقعې په حواله يا دَ ليکونکي دَ اسلوب اؤ دَ ليك دَ کمال په مناسبت تسليمولی شي. په فساداتو ليکلي شوي رپورتاژونه اکثر دَ خوني واقعاتو په وجه لوستلی شي. دَ تقسيم هند په موضوع باندې ليکلي شوي "محمود هاشمي رپورتاژ دَ ټولو نه لوئې اهميت دَ واقعاتو دَ صداقت سره سره دَ هغه دَ منفرد اسلوب بيان دی. دغسې دَ کرشن چندر اؤ نورو ترقي پسندو رپورتاژونه دَ ترقي پسند نظرياتو په حواله دَ لوستلو څيزونه دي." (20)

خو دَ دې برعکس دَ پښتو په جديد کلاسيکي ادب کښې دَ "هغه دغه" په نامه دَ منشي احمد جان ليکلي دَ ازادی، دَ جنګ واقعات چې انګرېزانو ورته غدر (دَ غداری، جنګ) وئيلو اؤ دَ مسلمانانو دَ پاره دَ هند دَ ازادی، اؤ حريت پسندی، اؤ حريت پرستی، يو وينې وينې داستان دی، ئې ډېر په چل اؤ هنر ليکلی اؤ دا شان ئې دَ انګرېز سرکار په نوکری، کښې هم خپله پښتون واله پاللې ده اؤ دَ خپل پښتون شناخت بلکې دَ پښتون قام پرستی، ثبوت ئې هم ورکړی دی.

رپورتاژ اؤ ډائري

"په رپورتاژ اؤ ذاتي ډائرۍ کښې مشترکه اړخ دا دی چې دَ دواړو اصنانو تعلق دَ واقعاتي تعلق اؤ دَ واقعاتي ادب سره دی. په دواړو کښې مرکزي کردار دَ ليکونکي خپل وي. په دواړو کښې واقعاتي صداقت لازمي عنصر ګڼلی شي. دَ دواړو دستاويزي حېثيت مسلم دی. په دواړو کښې زماني اؤ مکاني حقيقتونه په نظر کښې ساتلی شي اؤ په دواړو کښې دَ ذاتي تأثراتو اهميت تسليمولی شي خو په رپورتاژ کښې دَ فوري نوعيت څه هنګامي واقعه بنياد ګرځولی شي ولې په ډائري کښې ليکونکی دَ خپل ټول ژوند دَ واقعاتو احاطه کؤلی شي. ليکونکی دَ خپل ژوند اهم اؤ غېر اهم واقعات تاريخ وار ليکي. دَ ليکونکي په نظر کښې عموماً دَ ډائري چاپ کؤل نه وي. ځکه نو دَ هغه قلم پوره ازادۍ اؤ بې باکۍ سره هر څه په ازاد مټ ليکي.

بل طرف ته رپورتاژ دَ سماجي اؤ ادبي نوعيت څيز دی. دې کښې ليکونکی دَ خپل ذاتي ژوند غمونه، دردونه، پرېشاني، کاميابۍ په بحث کښې نه راولي. دَ رپورتاژ زر تر زره چاپ کؤل دَ ليکونکي نظر کښې وي. هغه څه واقعه، حادثه يا کانفرنس رپورټ کؤل غواړي اؤ هغه دغه ليك په خپل فني اؤ تخليقي نظر سينګار وي. په ډائرۍ کښې دَ اسلوب ادبيت يا دَ ښکلي والي خيال په نظر کښې نه شي ساتلی. دا بيله خبره ده چې که چرې ليکونکي لوئې اديب وي نو هغه په خپله ذاتي ډائري کښې هم دَ خپل ليك شان اؤ اسلوب جادوګري ښائي" (21).

زما تر فهمه دې رپورتاژ دَ ادبي اهميت حامل لازمي وي. دَ ډائرۍ دَ پاره داسې قسمه شرطونه اهميت نه لري. په ذاتي ډائرۍ کښې هر قسمه خبرې درج کؤلی شي لکه عشقيه وارداتونه، بې خوده خبرې، دَ ګناهونو اعتراف کؤل اؤ ښو خلقو سره دَ ظلم زياتي کؤلو تذکرې، غرض دا چې دَ هر قسمه مواد په هر قسمه اسلوب کښې محفوظولی شي.

بل خوا رپورتاژ ليکونکي ته دومره ازادۍ حاصلې نه وي. هغه په يوه نېغه کرښه روان وي. هغه وروستو کتلی شي خو ډېر لرې تللی نه شي. دَ هغه هر دروغ نيولی کېدی شي. دَ هغې ګواهان هم موجود وي. ډائري عموماً دَ مصنف دَ مرګ نه پس چاپ کؤلی شي (مثال ئې دَ محترم ابو الکلام ازاد دَ (India wins freedom) "ازادئ هند" يا "هند ازادي غواړي" کښې هغه دېرش پاڼې يا مخونه وو چې هغه ئې سيل کړي وو اؤ وصيت ئې کړی وه چې دا دې زما له مرګه وروستو چاپ شي. اوس چې دغه متعلقه کتاب بيا چاپ شوی نو دغه دېرش مخونه يا پاڼې پکښې ځائې په ځائې خورې ورې راغلې دي ولې هغې کښې داسې څه دَ قدغن خبرې نشته چې ازاد صاحب ئې په نه چاپ کؤلو مجبور کړی وه) نو په دې وجه ډائري ليکونکي ته په خپل ژوند کښې دَ دروغو اؤ رښتيا حساب کتاب ورکؤل نه وي. هم دغه وجه ده چې بالعموم په ذاتي ډائريو کښې دَ دروغو وئيلو ګنجائش ډېر کم وي. په ذاتي ډائرۍ کښې دروغ ليکونکی اخر څوك کېدی شي. په ذاتي ډائرۍ کښې عموماً

لیکونکی دَ خپل تېر شوي ژوند یادونه محفوظ کوي. دغسې ډائري دَ سوانح حیات یو بېل اؤ بدل شکل واخلي.

په ډائرۍ کښې لیکونکی دَ خپلو دوستانو اؤ رشته دارانو ذکر کوي خو داسې نه چې هغه دَ ژوندي کردارونو په شکل کښې څرګند کړي. په ډائرۍ کښې مکالمه نګاري منظرکشي اؤ نور ډرامائي عناصر په کار نه شي راوستی. دَ ډائري لیکونکي دَ ژوند تصویرونو اؤ ژوندو مکالمو یا منظرونو اؤ کېفیاتو یا دَ سترګو لیدلو دَ حال بیانولو پابند نه وي خو رپورتاژ دَ هغې اوصافو نه بغېر رپورتاژ وئیلو قابل نه وي.

په ډائرۍ کښې غېر ضروري، غېر دلچسپي اؤ خالص نجي/ ذاتي خبرې هم درج کؤلی شي. داسې خبرې چې هغې سره عام وګړي هېڅ دلچسپي نه وي. خو په رپورتاژ کښې دَ دې خبرو ډېر خیال ساتل پکار وي چې په رپورتاژ کښې کوم تفصیلات اؤ جزئیات بیان شي نو په هغې کښې دې ادبي حسن سره سره دَ عام لوستونکي دَ دلچسپۍ هم خیال وساتلی شي. تر څو چې ډائري چاپ شوې نه وي یا دَ هغې منظر عام ته دَ راتللو اجازت مصنف یا دَ هغوي دَ کورنۍ دَ طرف نه نه وي ملاؤ شوی نو دغه مسوده خفیه ساتلی شي. دَ دې حېثیت دَ ذاتي خطونو وي خو دَ دې برعکس رپورتاژ یو داسې دستاوېز وي چې دَ عام اولس دَ امانت په طور وقتي طور سره هغوي ته په چاپي صورت کښې سپارلی شي. دَ رپورتاژ په اُوږدوالي هېڅ قدغن نه شي لګېدلی خو دَ هغې ضخامت بالعموم دَ یو معلوم حد دننه ساتلی شي ولې په ډائرۍ هم داسې قسمه قدغن نه شي لګېدی. لیکونکی خو دَ چاپ کؤلو په خیال ډائري نه لیکي ځکه نو هغه ډېرې ډائرۍ لیکي اؤ دغسې دَ ژوند یوه قیصه تیارېږي. دَ ډائرۍ دَ پاره دَ لیکونکي ادیب جوړېدل ضروري شرط نه وي خو دَ رپورتاژ لیکلو دَپاره ادیب جوړېدل لازمي شرط دی.

دا رنګ لېوني فلسفي دَ ذاتي ډائرۍ یوه فوټو کاپي ما سره خوندي ده خو هغې کښې ځینې نظمونه اؤ خبرې داسې دي چې دَ چاپ کؤلو نه دي اؤ که څوك ئې دَ چاپ کؤلو توان لري نو را دې شي چې ورله ئې ورکړم. ځان له دې ئې چاپ کړي خو دَ بهرام خان اؤ مشال خان نه به ئې دَ چاپ کؤلو اجازت ضروري وي. ولې پښتو کښې داسې ډائرۍ هم لیکلی شوي دي چې هغه ډېرو مستندو شاعرانو ادیبانو لیکلي دي لکه زما لوستونکیو به دَ نور البشر نوید په "لیکوال" مجله پېښور کښې دَ اجمل خټك دَ ډائرۍ ډېر ټوکونه لوستي وي چې په ادبي پېرایه کښې لیکلی شوي دي. ځینې ډائرۍ دَ مردان شعیب صادق سره ما په خپله لیدلي دي چې هغه کمپوز کؤلې خو لا چاپ شوې نه دي. دغه رنګ دَ ښاغلي ډاکټر اسرار یو رپورتاژ "زما ډائري" چې هغوي ورته تکل وائي دَ خپلو تکلونو مجموعه "دَ تکل په تکل" کښې ئې چاپ کړی دی یو بهترین ډائري نما رپورتاژ دی ورته وئیلی کېدی شي ځکه چې رپورتاژ کښې هم دغه څه وي څه چې دَ دغه تکل نس لري.

رپورتاژ اؤ ډرامه

ډرامه ډېر زوړ صنف دی اؤ دَ دنیا دَ هرې ژبې په ادب کښې دَ ډرامې وجود شته. ډرامه په لیك کښې ضرور موجوده وي خو په اصل کښې دا عملي طور کېږي اؤ کتونکو ته دَ سټېج له لارې وړاندې کېږي. اوس خو دَ رېډیو فلم، اؤ ټي وي له لارې ډرامې خپل یو ځان له حېثیت په خلقو منلی دی اؤ ډېر په شوق ئې اوري اؤ ګوري. په ډرامه کښې دَ مکالو، کردارونو، منظر اؤ دَ سټېج دَ لوازماتو په ذریعه قیصه یا واقعه پېش کېږي. ډرامې ډېرې اوږدې هم وي اؤ ډېرې مختصرې یو باب لرونکی اؤ دَ خاکې وغېره حجم هم دَ کوم ناول یا افسانې یا قیصې دَ ډرامې په صورت کښې لیکلی شي.

ډرامه دَ لوستو نه زیاته دَ کتلو څیز دی. دَ فلم، ټېلي وژن اؤ رېډیو په ذریعه اؤ دَ سټېج په ذریعه مختلف قیصې دَ ډرامې په شکل کښې پېش کېږي. عامې ډرامې په تحریري شکل کښې یا دَ سکرپټ په صورت کښې زیاتې ژوندۍ اؤ اثر لرونکي په نظر راځي خو دَ لویو ادیبانو ډرامې دَ سټېج نه بهر په کتاب کښې هم خپل وجود لري. په دې کښې ادبي حسن اؤ ډرامائي کېف دومره زیات وي چې په لوستو کښې ترې هم دَ کتلو خوند سړی اخستی شي. اؤ هغه منظرونه ئې تر سترګو کېږي اؤ په زړه اؤ ذهن اثر انداز اؤ نقش کېږي چې ډرامه ئې لري. دې لړ کښې اوس زمونږ باچا خان پوهنتون کښې چې دَ پېښور رېډیو سره څنګ کښې دَ "پیس کاروان قدم په قدم" (NGO) سټېج ډرامه ډېره موده له خوبه راولټوله نو په نامتو ډرامه نګار ښاغلي نور البشر نوید ئې ډېرې جذباتي اؤ پُراثره ډرامې تخلیق کړې چې پکښې "باور" اؤ "ارمان" شاملې دي. دا کېفیت دَ لافاني ډرامه نګار شېکسپیئر په ډرامو کښې ډېر زیات په نظر راځي. دَ ټولې دنیا لوستي خلق نه صرف دَ هغه دَ ډرامو نه خبر دي بلکې هغه لولي اؤ خوند ترې اخلي اؤ که دَ چا یقین نه راځي نو په درې میاشتنۍ مجله "تاتره" پېښور کښې په قسطونو کښې چاپ شوې دَ شېکسپیئر دَ "مېکبث" ډرامې دَ قلندر مومند صاحب ترجمه لوستلی شي.

له دوي وړاندې دَ اغلې رضیه سلطانه هم دغه ډرامه دَ "مېکبتهـ" په نامه په "ننګیالی" مجله پېښور کښې یو څو ټوکونه چاپ شوې وه خو بیا پوره شوې نه ده. دغه رنګ قلندر مومند صاحب خپله یوه مقاله کښې دَ دوست محمد خان کامل مومند دَ شکسپېئر دَ ډرامې "مېکبث" دَ ترجمې تذکره هم په خپلو زرینو لفظونو کښې کړې ده. زما درانه لوستونکي دَ پښتو اکېډیمۍ پېښور پوهنتون په پخوانیو مجلو "پښتو" کښې دَ شکسپېئر دَ ډرامې "دَ وینس سوداګر" ترجمه چې دَ امیر المتغزلین امیر حمزه خان شینواري زوي ښاغلي مراد شینواري په ازاد نظم کښې ترجمه کړې ده چې دَ 63-1962ء په شماره کښې دَ 84 مخ نه تر 94 مخ پورې لسو مخونو کښې چاپ شوې ده. کتلی اؤ لوستلی شي. دغه رنګ دَ اکېډیمۍ دَ پخواني ډائرېکټر پروفېسر محمد نواز طائر ډرامه "خوشحال خان خټك په روس کیپل هال کښې" هم لوستی شي. یاد لرل پکار دي چې هر کله ډرامه په کتابي صورت کښې

چاپ وي نو بیا خو دَ لوستلو څیز دی اؤ کله چې په ستېج ښئیلی شي نو بیا دَ کتلو شی دی.
ډرامه یو جدا فن اؤ دنیا ده. ستېج کؤل ئې تکنیک دی. سکرپټ یا تحریر دَ دې دَ پاره دَ بنیاد حېثیت لري خو دلته کښې په ابتدا کښې سکرپټ له زیات اهمیت نه دی ورکړی شوی اؤ ډرامه نګاران په منشي یادېږي چې په فرمائش دَ هر قسمه ډرامو لیکلو استعداد لري خو روستو دَ ډرامه نګارانو حېثیت اؤ اهمیت ومنلی شو. دَ ډرامې اؤ رپورتاژ په خپلو کښې څه موازنه اؤ مقابله نشته ځکه چې ډرامه دَ افسانوي ادب اؤ رپورتاژ دَ واقعاتي ادب حصه ده چونکې په ډرامه کښې دَ قیصې عنصر غالب وي. دَ دې وجې نه دَ دې موازنه مونږ دَ نورو افسانوي صنفونو لکه ناول، افسانې وغېره سره کؤلی شو البته یو صفت داسې دی چې په ډرامه اؤ رپورتاژ کښې مشترک قدر لري اؤ هغه دی لفظي تصوّر.
ډرامه لیکونکي ته ډرامائي وسائل یعني ستېج، مائېك، پردو وغېره سهولتونه میسروي اؤ رپورتاژ نګار دا ټول کارونه صرف دَ لیکلي لوستلي لفظونو په ذریعه کوي اؤ صرف دَ لفظونو په ذریعه دَ منظرونو تصویرکشي کؤل ډېر ګران کار دی اؤ هم دغه ګران اؤ دَ کړان کار رپورتاژ کوونکي ته کؤل پکار وي. په ډرامه اؤ رپورتاژ کښې دَ کردارونو اؤ مکالماتو قدر مشترك درجه لري. دلته هم دغه صورت حال وي چې ډرامه نګار خپل کردارونه په مختلفو رنګونو، مخونو اؤ لباسونو کښې مخې ته راولي خو دغه کار رپورتاژ نګار له دَ خپل تحریر په ذریعه کؤل وي اؤ هم دا دَ ده هُنر ګڼلی شي چې دَ څو الفاظو په استعمال داسې پېکر وتراشي چې هغه دَ ژوندي کردارونو نه هم مضبوط اؤ ژوندی وي.
رپورتاژ نګار اکثر په دې کښې کامیاب وي. دَ متحرکې تصویرکشي په باب کښې ډرامه، افسانې اؤ دَ ناول په مقابله کښې رپورتاژ سره ډېر جُخته ده خو په ډرامه کښې یو واضح پلاټ اؤ یو مقرر شوی پروګرام وضع شوی وي ولې دَ رپورتاژ لیکونکي واقعات په یوه نېغه کرښه روان وي خو کله کله دَ پاټلۍ نه هم وخوئېږي.
دَ خدائي خدمتګار تحریك 1930ء نه وړاندې چې کومې ستېج ډرامې ښاغلي عبدالاکبر خان اکبر دَ "تربور"، "تعلیم جدید، تهذیب جدید"، "خدائي خدمتګار" اؤ "جونګړه" وغېره په نامو لیکلې وې هغې کښې زماني و مکاني تقدیم و تاخیر اؤ دَ ادلون بدلون ګنجائش دَ کم نه کم وه . دغه بدلونونه به ئې دَ مکالمو یا دَ تحریر په ذریعه واضح کؤل یا دَ امیر نواز خان جلیا "درد" اؤ دَ فضل کریم دَ پېو "خدائي خدمتګار" یا دَ اسلامیه کالج پېښور په خېبر یونین هال کښې دَ ډاکټر محمد اعظم اعظم په ستېج پېش کړې ډرامې هم دغه کېفیات لري. اوس په الېکټرانك مېډیا دَ ډرامې مخې ته راتللو نه پس صورت حال مکمل بدل شوی دی اؤ په دې مېدان کښې نوي نوي تجربات کؤلی شي. دَ دې عکسي انقلاب نه پس رپورتاژ هم دَ یو عکس صنف سره مشابه کؤلی شي نو هغه دَ یو دستاوېزي پروګرام چې یو رښتوني تخلیق کار په تخلیقي افسانوي انداز کښې پېش کړی وي. په رپورتاژ کښې دَ

تاریخ اؤ حقیقت نه بې له مخ اړولو ربنتیا په صحیح رفتار خپله پاتلې باندې روان بیانولی شي. ډرامه اؤ رپورتاژ دَ یو بل نه مختلف اصناف دي خو په رپورتاژ نګارۍ کښې دَ ډرامائي اوصافو اؤ عناصرو مثلاً دَ کردار نګارۍ اؤ مکالمو (خبرو اترو) نه ښه فائده اوچتولی شي. خاص کر په رپورتاژ لیکلو کښې دَ ډرامائي تجسس (suspense) پېدا کؤلو دَ پاره دَ ډرامائي تکنیك نه کافي استفاده اخستی شي.

رپورتاژ اؤ صحافت

"رپورتاژ نګاري اؤ صحافت خپلو کښې ډېر کلك تړون لري اؤ بیا جدیده مغربي رپورتاژ نګاري خو دَ صحافت نه زیږېدلې ده. په مغرب کښې خو دَ زیاتره رپورتاژ لیکونکیو تعلق صحافت سره دی. صحافي ادیبانو یا ادیب عارضي، هنګامي اؤ جنګونو واقعې اؤ کېفیتونو باره کښې یو ذاتي تاثر دَ خپل معمول نه علاوه لیکلی دی هغه دَ اخباري رپورټ په ځائې دَ یو نوي نوم "رپورتاژ" په نامه مشهور شو. څنګه چې په صحافت اؤ رپورتاژ کښې هنګامي واقعې هم هغه شان بیانېږي اؤ دَ لیکلو نه پس دَ څه تاخیر نه بغېر چاپ هم شي ځکه ځینې خلق رپورتاژ دَ صحافت حصه ګڼي اؤ زیات نه زیات وئیلی شي چې هغه صحافت چې بیا ادب شي رپورتاژ دی خو خبره صرف دومره نه ده. دَ دې غټه وجه اؤ غټ ثبوت دا دی چې زمونږ رپورتاژ نه خو صحافتي ضرورتونو لاندې لیکلی شوي دي اؤ نه دَ دې لیکلو واله صحافیان دي. دا درسته خبره ده چې 1857ء دَ جنګ ازادۍ نه پس مقصدي اؤ ګټه ور ادب دَ علي ګړه تحریك په وجه ادب اؤ صحافت سره وتړلی شو اؤ خالص ادیبانو اؤ عالمانو زر تر زره زیات نه زیات لیکونه وکړل اؤ کتابونو سره سره دَ ادبي علمي رسالو اؤ اخبارونو په ذریعه ئې عامو خلقو ته رسول شروع کړل.

دَ ادب که صحافت سره هره رشته وي خو دا ثابته ده چې ادب کښې واقعات اؤ مشاهدې دَ صحافت په انداز اؤ نمونه نه شي وړاندې کېدی. دَ ادب واقعیت اؤ صداقت خپله اله ده. دې نه چې یوه واقعه کله رپورټ شي نو هغه صحافت نه بلکې ادب شي. دَ مېتهیو ارنلډ دا تعریف چې "ادب اؤ شعر دَ ژوند تنقید دی" نو دا دَ شاعرۍ صداقت اؤ دَ شاعرۍ حسن سره دَ رپورتاژ په فن بیخي صحیح راځي. دَ یوې واقعې هم هغه شان نقل کؤل صحافت دی اؤ ادب هم دَ دغه واقعې دَ خپل وجود حصې جوړولو نه پس هم هغه واقعه په شاعرانه حسن و خوبۍ اؤ ادبي پېرایه کښې وړاندې کؤل ادب دی. اصل کښې دَ یوې موضوع مواد چې څه هم وي هغه اهم غېر اهم صحافیانه اؤ ادبي نه وي. اسلوب صحافیانه اؤ ادبي کېدی شي. دَ رپورتاژ حسن اؤ انفرادیت هم دا دی چې یو تخلیق چې ادبي اسلوب لري یوې حقیقي اؤ رښتونې هنګامي واقعې یا حالات اؤ واقعاتو باندې لیکلی شي" (21)

زمونږ پښتنو مشرانو چې څه لیکلي دي دَ ادب حصه شوي ده. داسې هم وئیلی شو چې زمونږ رپورتاژ نګاري دَ صحافت دَ هغه خصوصیاتو نه پاکه وه دَ څه په وجه چې ادب اؤ صحافت دواړه یو ځائې

کېدی نه شي. دلته رپورتاژ نګاري دَ ادب اؤ صحافت دَ مينځ کړی، يا دَ ګټ خبنته نه ده، خالص ادبي صنف دی. رپورتاژ نګاری اؤ صحافت کښې يو بنيادي فرق دا هم دی چې صحافتي ليك دَ جذباتو اؤ احساساتو نه خالي وي اؤ محض يو خبر وي اؤ رپورتاژ دَ خبر نه زيات دَ داخلي کېفيت اظهار وي. صحافت کښې دا هڅه کؤلی شي چې خبر کښې ذات اؤ جذبه شامله نه وي. صحافتي ليك پيکه، بې رنګه اؤ ادب نه خالي وي اؤ رپورتاژ انداز بيان دَ دې جان وي. يعني رپورتاژ کښې صرف يو خبر نه بلکې دَ رپورتاژ نګار خپل جذباتو اؤ احساساتو اظهار هغې کښې شامل وي. خو يو خبر يا واقعه پوره حقيقت سره بيانولو په وجه دَ صحافت اؤ رپورتاژ دوارِه خپلو کښې لږ ډېر تړون لري. په حقيقت کښې صحافت دَ يو اسلوب نوم دی اؤ رپورتاژ يو ادبي صنف دی.

"دَ ادب اؤ صحافت دَ يووالي مسئله په رپورتاژ کښې به وي خو اُردو ادب دې باره کښې ډېر خوش نصيب دی چې دلته دَ دوارِو دَ تړون نه څه بحران نه وی پېدا شوی. مذهبي اؤ ادبي صحافت په خپل خپل ځائې مضبوط کړی ښکاري خو دلته صحافتي اسلوب رپورتاژ نه دی متاثره کړی. رپورتاژ کښې صحافت صرف متن اؤ مواد اؤ زر تر زره چاپ کؤلو نه سېوا نور ادبيت باندې اثر نه دی غورځولی. دا کرېډټ زمونږ لوئې لوئې اديبانو ته ځي چې دَ رپورتاژ نګارۍ دننه ئې هم ادبي رنګ غالب ساتلی دی.

دوېمه دا خبره هم دَ منلو ده چې خالص صحافيانو رپورتاژ ليکلی دی نو ادبي نړۍ دَ دوي حېثيت نه دی تسليم کړی. دَ دې ثبوت دا دی چې زمونږ دَ ځينو صحافيانو سفرنامې اديبانو تسليم کړې دي اؤ نه ئې رپورتاژ ته حېثيت ورکړی دی. زمونږ دَ ادب دَ رپورتاژ نګارۍ ذوق دَ صحافيانو ورونو نه ډېر اوچت دی. ادب کښې په زرګونو سفري ليکونه ئې سفرنامې خو ګڼلې دي ولې رپورتاژ نګارۍ دَ پاره ئې سفرنامې نه ډېر زيات شرطونه لګولي دي (22).

رپورتاژ اؤ افسانه

څنګه چې رپورتاژ اؤ سفرنامه يو شان والی لري اؤ ځينې سفرنامې رپورتاژ ګڼلی شي داسې رپورتاژ اؤ افسانې هم يو بل سره ګډ وډ کړی شوي دي خو دَ افسانې اوږدوالي، حجم اؤ دَ مجازيت په موجودګۍ کښې هم ځينې افسانې رپورتاژ ګڼلی شي. دَ دې ښکاره مثال دَ قدرت الله شهاب افسانه "اې بنی اسرائيل" ده دا مختصره افسانه هر نقاد دَ رپورتاژ په صنف کښې وراچولې ده. دا درسته ده چې دا افسانه په حقيقت مبني ده. دې کښې دَ سفر عنصر موجود دی. دې کښې ليکونکي په خپله شامل اؤ يو مرکزي کردار دی خو دَ دې باوجود دَ دې دَ حد نه سېوا اختصار دَ دې دَ کردارونو غېر اصلي کېدو اؤ دَ څه لوئې واقعې، حادثې يا جنګ دَ رپورټ دَ کمي په وجه دا واقعاتي يا حقيقي رپورتاژ ګڼل مشکل دي. داسې دَ نقوش افسانه نمبر 110 (نومبر 1968ء) کښې محمد طفېل دَ اشفاق احمد مختصر سفري روداد "چنګو يا چيستان" اؤ اختر رياض الدين مختصرې سفري افسانې "هانګ

کانگ" دَ رپورتاژ په زمره کښې شامل کړي دي اؤ دليل ئې دا دی چې هغه څه چې دَ افسانې سره لږ ډېر هم نزديکت لري ما دې فهرست کښې شامل کړل.
دا درسته ده چې ادب هر صنف خپل مواد دَ حقيقي ژوند نه اخلي تر دې چې زاړه داستانونه چې مافوق الفطرت کردارونو اؤ محير العقول څيزونه پکښې هم وي، هغوي هم دَ ژوند واقعات دَ داستانونو په شکل کښې وړاندې کؤلو باندې مجبور وو. دَ انسان تخيل دومره لوړ هم نه وي، انسان اوسېږي هم په زمکه. هغه يو کردار دَ کاڼو خوړلو اؤ دَ اور پَکلو په شکل کښې نه شي وړاندې کؤلی. دَ خوراک څښاک په وخت کښې روټۍ، ترکاري (زېمنه)، وريژې، غوښه، سبزۍ، مېوه دانه، اوبه ، ماسته شوملې دَ هغه دَ کردار خوراک وي.
داسې تقريباً دَ ادب دَ هر صنف اسلوب به ادبي اؤ شعري حسن لري نو ولې هغه صنف به ادبي صنف وي؟ دَ ادب دَ پاره اهمه نکته مواد اؤ متن وړاندې کؤل وي. يو طريقه براه راست وي اؤ بله طريقه بالواسطه وي. وړومبۍ طريقه کښې واقعات څنګه دي؟ چرته دي؟ په کوم شکل و صورت کښې په ادبي اسلوب کښې وړاندې کؤلی شي. داسې دوېمه طريقه کښې ژوند هم حقيقتونو اؤ مجازي رنګ اؤ اسلوب کښې وړاندې کؤلی شي. دَ ادب يو قسم کښې دَ حق دَ مشاهدې باوجود دَ باده اؤ ساغر علامتونو يا استعاره کښې بيان کؤلی شي او دوېم کښې مشاهده حق په شکل کښې داسې وړاندې کېږي چې دَ ادبي حسن دَ تحرير حصه جوړه شي. ټولو نه لوئې فرق دَ رپورتاژ اؤ افسانې تر مينځه دا دی چې افسانه کښې يوه واقعه قيصه شي خو په رپورتاژ کښې واقعه هم خپل نوم تاريخ، مقام اؤ اصل جزئيات نګارۍ سره موجوده وي. دې فرق ته دَ مجاز اؤ حقيقت فرق وئيلی شی. دَ رپورتاژ اؤ افسانې دوېم لوئې فرق دا دی چې دَ رپورتاژ کردارونه اصلي وي اؤ افسانوي کردارونه دَ ليکونکيو خپله ذهني اختراع وي. ښه وي که بد هر چا ته په خپل شکل څرګندېږي.
رپورتاژ کښې مکالمې اؤ منظرې، خاطرې، ښارونه، غرونه، لارې، کوڅې، ګودرونه، اډې، تاڼې، تحصيلونه، ائېرپورټونه ټول حقيقي وي خو افسانه کښې دا هر څه افسانه نګار دَ خپل ذهن نه ليکي. رپورتاژ نګار يا سفرنامه نګار که چرته دَ تخيل په ذريعه مصنوعي کردار راولي نو دَ ائېرپورټ، رېلوی سټېشن اؤ فټ پاتهـ په رش کښې ئې وړاندې کؤلی شي. هغه هم داسې صورت کښې چې څوک ګواه نه وي ګنې بيا به دَ ده دروغ نيولی کېږي اؤ غلا به ئې پيازېږي. زمونږ رپورتاژ نګارو، سفرنامه نګارو خپلو ليکونو کښې افسانوي رنګ داخل کړی دی. دَ دې لوئې مثال دَ ابراهيم جليس رپورتاژ "دو ملک ايک کہانی" چې قلندر مومند صاحب دَ "دوه ملکونه يوه قيصې" په نامه ترجمه کړی دی کښې ښه ښکاره ده (وړاندې ئې هم ذکرشوی دی). ابراهيم جليس څنګه چې جهاز کښې يواځې شي نو ائېر هوسټس سره ښه فضائي معاشقه کوي ځکه سياح اؤ رپورتاژ نګاران يواځې پرېښول ډېر خطرناك وي. بل پله پکښې دَ سياست اؤ تاريخ سره هم غلبه دي.

"دَ رپورتاژ اؤ افسانې يو بل فرق دا دی چې افسانه کښې يو پلاټ وي څه کښې چې واقعات دَ ليکونکي دَ ذهن مطابق مخکښې روان دي اؤ خپل فطري انجام ته رسي. دَ افسانې اختتام يو دم کېږي خو رپورتاژ دَ دې قسمه پابندو نه ازاد وي. دَ دې پلاټ دَ يوې واقعې بيانول وي او دَ خپل مقصد دَ سفر په اختتام خپل ليك چې "چرته دی؟ اؤ څنګه دی" ختم کړي؟ افسانه وحدت تأثر لري. شعوري کوشش سره افسانه الميه اؤ طربيه کېدی شي. دَ رپورتاژ انحصار صرف په اصل موادو وي. افسانه نګار خپل تخيل په کار راولي اؤ رپورتاژ دَ ليکونکي ازادي نه محدودوي. هغه دَ جهاز يا رېل دَ کيړکۍ نه بهر منظر کشۍ کښې خپل تخيل شاملؤلی شي.

رپورتاژ نګار ته فطري منظرونه، کردار نګارۍ، مکالمه نګارۍ، جذبات نګارۍ په ذېل کښې دَ افسانه نګار په شان کافي مراعات حاصل شي. که هغه وغواړي نو کرشن چندر "لاہور سے بہرام گلہ تك" منظر دَ افسانې په شان پېش کؤلی شي يا په "پودے" کښې دَ رېل ګاډي تفصيلات ادبي جذيات نګارۍ اؤ پوره شاعرانه صداقت سره بيانولی شي اؤ ابراهيم جليس دَ "جیل کی دن اور جیل کی راتیں" په شان دَ ژوندي کردارونو تخليق کؤلی شي. دې معاملاتو کښې رپورتاژ نګاري اؤ افسانه نګارۍ کښې ډېر نزديکت راشي. افسانه نګار خپله افسانه کښې دَ خپل ذات شاملولو نه بغېر دَ يو پلاټ، کردار، منظر يا ماحول افسانه ليکلی شي خو رپورتاژ نګار په خپله دَ خپل بيانيه انداز دَ خپلې قيصې هيرو اؤ مرکزي کردار وي. ټول واقعات دَ ده په سترګو ليدلی کتلی شي.

افسانه نګار دَ وخت اؤ مقام قبدي نه وي. هغه چې خپله قيصه کوم ځائې کوم وخت سره تړي، تړلی شي خو رپورتاژ نګار داسې نه شي کؤلی. افسانه نګار دَ پاره ضروري نه ده چې خپل شناخت وکړي خو رپورتاژ ليکونکي څه نا څه حده پورې خپله بائبو ډېټا وړاندې کوي. دَ رپورتاژ اؤ افسانې يو غټ فرق دا دی چې دَ رپورتاژ ضخامت دَ افسانې نه زيات وي. لکه چې "زندگی زنداں دلی کا نام ہے" نومې رپورتاژ دَ ضخيم کتاب شکل کښې راغلی دی. رپورتاژ نګاري دَ جزئيات نګارۍ نه واخله تر منظر نګارۍ اؤ دَ داخل نه تر خارج اؤ دَ خارج نه تر داخل پورې سفري کېفيت اظهار هم وي څکه اُردو کښې افسانې اؤ سفرنامې خو ډېرې دي ولې رپورتاژونه يو نيم سلو نه سېوا نه دي"(23).

سفرنامې اؤ رپورتاژ کښې چې کوم قدرونه مشترك دي هغه دا دي:

1. حقيقت اؤ واقعيت نګاري
2. غېر رسمي اغاز اؤ انجام
3. دَ يو واضح منضبط پلاټ عدم موجودګي
4. دَ واقعاتو دستاوېزي اؤ افسانوي بيان
5. دَ ليکونکي دَ خپل ليك مرکزي کردار کېدل
6. دَ خاکه نګارۍ، جذيات نګارۍ اؤ مکالمه نګارۍ مواقع پېدا کؤل اؤ ځائې په ځائې استعمالول

7. دَ وحدت تأثر موجودګي
8. دَ ژوند دَ مخصوصې دورانيې روداد، تاريخ اؤ دَ واقعاتو تذکره
9. حقيقت سره سره دَ تخيل بيان

کوم څيزونه چې سفرنامه اؤ رپورتاژ له يوه بله بيلوي هغه څه په دې ډول دي:

1. رپورتاژ دَ يوې خاص واقعې، حادثې يا جنګي حالاتو رپورټونو پورې محدود وي.
2. سفرنامه کښې سفر دَ ليك مقصد وي رپورتاژ کښې سفر محض يوه وسيله وي.
3. دَ سفرنامې اؤ رپورتاژ په حجم کښې هم فرق وي. سفرنامې دَ پاره ضخامت ضروري څيز وي اؤ رپورتاژ اوږد اؤ مختصر کېدی شي.
4. سفرنامې کښې دَ جسماني اؤ جغرافيائي سفر زيات اهميت وي اؤ رپورتاژ کښې دَ ذهني، جذباتي اؤ دَ روماني سفر دَ کېفياتو زيات اهميت وي.
5. رپورتاژ کښې يو ليکونکی بالعموم واحد متکلم صيغه استعمالولی شي بلکې خپل نوم سره خپل کردار وړاندې کؤلی شي.
6. دَ سفرنامې مقصد واضح نه وي. سفر دَ سياحت دَ پاره سفر دَ ملازمت (کاروبار) دَ پاره سفر دَ ديني اجتماع (حج اؤ عمره يا يوه مذهبي اجتماع) دَ پاره، سفر دَ هجرت دَ پاره اؤ سفر دَ ضرورت دَ پاره مقصد کېدی شي اؤ دَ دې برعکس دَ رپورتاژ مقصد دَ سفر واضح نه وي. دَ هغې سفر مقصد اؤ دورانيه معين وي اؤ دَ دې غېر معينه.
7. دَ سفرنامې دَ پاره دَ ادبي، سياسي، هنګامي واقعاتو يا جلسو رپورټونه ضروري نه دي. رپورتاژ کښې دَ مقصد سره تړليو علمي، ادبي اؤ نفسياتي کېفيتونو ذکر وي.
8. سفرنامه کښې دَ خپلو اؤ سياسي سماجي حالاتو دَ جغرافيائي تاريخ موازنه نورو ملکونو سره کؤلی شي اؤ رپورتاژ کښې دا نه وي.
9. سفرنامو کښې سفرنامه نګارانو بالعموم دَ جزئياتو خيال ساتلی دی يا ئې دَ ډېرې زياتې منظرکشۍ نه کار اخستی دی.
10. رپورتاژ کښې خبر وي خو وحدت تأثر پکښې هم وجود لري يعني څه دَ پاره چې ليکونکی تلی وه هغه پوره طور سره بيان شو که نه ؟ خو سفرنامه کښې سفر کوونکي دَ وسيع کائنات نقشه بيانوي.
11. سفرنامه کښې اوربدلې خبرې، لطيفې اؤ دَ نورو داسې ډېرو خبرو بيان وي خو رپورتاژ کښې دَ دې ګنجائش لږ تر لږه نه وي.
12. دا تأثر صحيح نه دی چې رپورتاژ دَ سفرنامې بدل شوی شکل و صورت دی يا رپورتاژ اؤ سفرنامه مور اؤ لور دي يا دوه خوېندې دي. که داسې وي نو سفرنامه نګارو به رپورتاژ هم ليکلو

اؤ رپورتاژ نګارو به سفرنامې هم لیکلې. اُردو کښې که سفرنامې څه هم ډېرې لیکلې شوې دي خو رپورتاژونه پکښې ډېر زیات نه دي لیکلي شوي. بیخي هم دغه شان پښتو ژبه اؤ ادب کښې هم دا صورتحال دی چې سفرنامې اؤ رپورتاژونه پکښې ډېر زیات نه دي لیکلي شوي اؤ دې پله پام کم راګرځولی شوی دی.

لکه چې مونږ ته معلومه ده رپورتاژ فرانسیسي لفظ دی اؤ لغوي معنٰی ئې رپورټ ده. په اصطلاح کښې رپورتاژ دَ سترګو لیدلي حالاتو اؤ واقعاتو هغه رپورټ دی چې هر څو که په معروضي واقعاتو اډانه لري خو دَ لیکونکي تخیل اؤ دَ واقعاتو په باره کښې دَ هغه موضوعي رویه، په دغو واقعاتو کښې یو بصیرت بخښونکی معنویت اؤ یو فکر ورکونکی چاپېرچل جوړوي.

دَ 1930ء خواو شا په یورپ کښې دَ سیاست اؤ معیشت مسئلو دَ ابدي مسئلو نه زیات اهمیت پېدا کړی وه . افراط زر دَ هټلر اؤ مسولیني تباه کوونکیو ادارو، اؤ 36ء کښې دَ سپېن دَ کورني جنګ غوندې مسئلو، ادیبان دَ وقتي اؤ هنګامي مسئلو نه ډېډه کؤلو ته مجبور کړل. ولې دا نه شوه کېدی چې په یوه وقتي مسئله لوئې ناول یا اوږد نظم لیکلی شوی وی. خو دا هم ممکنه نه وه چې یو ادیب دې دَ لوئې ادب په زېږولو اخته شي اؤ په ورځني سیاسي اؤ معاشي مسئلو لیکل ونه کړي یعني دَ یو ادیب دَ پاره په ورځني ستونزو لیك کؤل هم ضروري وو اؤ خپلې لیکنې له دَ ادب رنګ هم ورکؤل وو، هسې نه چې تش صحافت ترې جوړ شي. دَ دې دواړو رجحانونو دَ تېل ناتېل نه دَ رپورتاژ صنف مینځ ته راغی. دَ رپورتاژ لیکونکي په ډاګه مني چې مونږ ادب نه زېږوو بلکې خپل مشاهدات اوروو. دا وجه ده چې رپورتاژ دَ ادب باقاعده صنف نه دی ولې دا کېدی شي چې یو رپورتاژ په ځانګړې توګه دَ ادب درجه ونیسي. رپورتاژ دَ رواني زمانې سره اړیکې لري اؤ دَ ماضي اؤ مستقبل سره هېڅ پېوستون نه لري. رپورتاژ دَ تخیل، ایجاد اؤ اختراع دَ پاره نه بلکې دَ واقعاتو دَ ترتیب، تدوین اؤ څېړنې دَ پاره پکارولی شي. رپورتاژ دَ یو خبریال دَ رپورټ نه په دې بل شان دی، چې دَ یو خبریال اصلي کار پېښې بیانول دي. دَ هغوي تشریحول اؤ سپړل نه دي لېکن په رپورتاژ کښې دَ هغوي په معنوي اړخ زیات زور ورکړی کېږي. رپورتاژ هم دَ دې دَ پاره لیکلی کېږي چې کوم واقعات دَ یو سړي په مشاهده کښې راغلي دي په هغوي کښې څه سماجي یا انساني معنویت هغه ته په نظر راځي. دغه وجه ده چې په رپورتاژ کښې اصلي څیز واقعات نه دي بلکې هغه معنٰی ده چې لیکونکي په دغو واقعاتو کښې لیدلي دي. پېښې بیانول دَ هغه معنویت لوستونکي ته دَ رسولو یوه وسیله ده. رپورتاژ نه خو په پوره ډول صحافت دی اؤ نه ادب.

ډاکټر اعجاز حسېن لیکي چې "رپورتاژ لیکونکي ادیب ته دَ ذاتي مشاهدې تر څنګه یو ډاګیزه سیاسي اؤ سماجي نقطه نظر، دَ مؤرخ قلم، دَ ادیب دماغ اؤ دَ مصوّر نظر هم پکار دی." دَ هغه په خیال "دَ کرشن چندر رپورتاژ "پودے" کښې شاو خوا هغه ټول خصوصیات تر سترګو کېږي چې دَ یو کامیاب رپورتاژ دَ پاره ضروري ګڼلی کېږي."

هسې خو که مونږ دَ جدید لفظ "رپورتاژ" نه اخوا پخوانیو نثري اثارو کښې دَ "رپورتاژ" دَ موادو لټون کوو نو اولني څرکونه اؤ درکونه ئې دَ ستر خوشحال خان خټك په "بیاض" کښې لګي چې دَ هغه دَ امروزه ژوند روزنامچه یا ډائري وه اؤ څه چې به کېدل، کومو حالاتو، واقعاتو سره چې به مخ کېدو اؤ څه به ئې په زړه اؤ ذهن کښې راتلل اؤ څه به ئې محسوسول هغه به ئې په شاعرانه صداقت اؤ ادبي دیانت دغه "بیاض" ته خېژول، چې وروستو دَ هغه نمسي افضل خان خټك (لکه چې وړاندې هم وئیلي شوي دي) لکه دَ تاش دَ پاڼو په خپل تاریخي دستاوېز اؤ دَ خټکو دَ کورنۍ په تاریخ "تاریخِ مرصع" کښې لړلي (ورګډ) کړي دي. "هندو کوه نامه" ترې ښاغلی حبیب الله رفیع رابیله کړې اؤ ځان له ئې د پمفلټ په شکل کښې چاپ کړې ده چې د تاراګړ د جنګ او مهم حال بیانوی د رپورتاژ صنف ته ډېره نزدې غوره نمونه ده اؤ که دَ خوشحال بابا اؤ دَ هغه له کورنۍ هم ورپسې لږ مخ په پورته خېژو نو بیا دَ بایزید انصاري پیر روښان "حالنامه" ده چې وروستو دَ هغوي معنوي شاګرد اؤ مرید علي محمد مخلص تکمیل ته رسؤلې ده اؤ په هغې کښې دَ روښانیانو تفصیلي حالات اؤ واقعات بیان شوي دي. خو هر کله چې دغه "حالنامه" فارسۍ کښې ده که پښتو ته ترجمه شوه غوره رپورتاژي مواد لرونکې ترجمه به وي. دَ "دبستانِ مذاهب" لیکونکي چې خپل کتاب کښې دَ "روښانیانو حالات" (دَ راقم پښتو ترجمه کړې) بیانؤل نو دَ پیر روښان یو بل معنوي شاګرد واصل روښاني سره ئې لیدل کاته شوي وو خو مونږ بیرته شلمې پېړۍ ته راګرځو اؤ دَ حضرت عبدالغفار باچا خان فخرِ افغان دَ 1930ء نه تر 1940ء اؤ بیا 1947ء دورې ته به راشو اؤ په "پښتون" هفته وار/ میاشتنۍ مجله کښې به دَ رپورتونو اؤ رپورتاژونو دَ څرکونو درکونه ولګوو څه هم که تر دغه وخته دَ "رپورتاژ" لفظ معنوي طور سره پښتو کښې نه وه رائج شوی اؤ وروستو دَ 51-1950ء نه تر 1957ء دَ انګرېزۍ له لارې اؤ بیا دَ اردو په ذریعه دَ "اولسي ادبي جرګې" لکه دَ نورو ډېرو صنفونو ورکړه ده. دَ اولسي ادبي جرګې دَ لیکونکیو سره سره بهرنیو پښتو لیکونکیو هم دې ژانر ته مکه کړه اؤ ښه ښه رپورتاژونه کښې دَ پښتو ژبې اؤ ادب په جولۍ کښې واچول چې دلته ترې دَ یو څو نامې دَ تبرك په توګه لیکم. البته دا وېنا به بې ځایه نه وي چې ولیکم دَ 30-1929ء خواؤ شا لیکلی "دَ قیصه خوانۍ ګپ" اؤ خصوصاً "هغه دغه" دَ منشي احمد جان ساده نثر کښې دَ 1857ء دَ "غدر" دَ هند دَ ازادۍ بیان دَ هند په مختلفو ځایونو کښې دَ جنګ حالات اؤ واقعات بیانؤل یا خپلو زرینو لفظونو کښې دَ هغې ښکلې نقشه جوړؤل هم دَ رپورتاژ په لور اولني ګامونه دي. بیا دَ قیصه دَ خونړۍ واقعې تفصیلي رپورټونه راجمع کؤل اؤ کتابي صورت کښې چرته دَ رپورټنګ کؤلو دَ نامه نګار اؤ کله "بې نامو" چاپ کؤل هم دغه صورت حال رامخې ته کوي.

زما په خیال پښتو ژبه اؤ ادب کښې "دَ شلمې صدۍ تهذیب اؤ جبل خانې" دَ خان عبدالغفار باچا خان له ټولو زوړ اؤ پخوانی رپورتاژ دی چې (پښتون) اول دَور کښې قسط وار چاپ شوی دی.

(دَ دې برعکس حبیب الله رفیع دَ "زېري" کالنۍ ګڼه 1360 هـ ش 319 مخ کښې دَ افغانستان دَ عبدالهادي داوي تصنیف "ګل خانه" کښې دَ رپورتاژونو وړومبۍ نمونې ګڼي او لیکي چې: "دا سفري رپورتاژ دَ شلمې پېړۍ دَ درېمې لسیزې له لومړیو کلونو سره اړه لري او په دې توګه دا دَ پښتو لومړنۍ رپورتاژ ګڼلی شو." (دَ پروفېسر داور خان داود دَ مقالې په اساس 268 مخ) خو متأسفانه رفیع صاحب صحیح نېټه نه ده لیکلې چې میاشت او کال کوم یو وو؟

دلته دَ میاشتنۍ مجله "پښتون" اتمانزۍ مرکز عالیه سردریاب (اشنغر) نه ځینې چاپ شوي سیاسي، خبري، افسانوي، واقعیاتي او دَ تأثراتي ادبي رپورتاژونو ځینې نامې چې تفصیل ئې دغه ګڼو کښې لوستونکي لوستی شي دَ تفصیل اجمال ئې دا دی:

- ✓ دَ ضلع پېښور وړومبنۍ پولېټیکل کانفرنس (نامه نګار) پښتون اتمانزی 21 مۍ 1938ء (16 تا 19 مخونه). دَ رپورتاژونو دا سلسله په مۍ 1938ء کښې په میاشتنۍ مجله "پښتون" اتمانزۍ کښې شروع شوې وه چې اولنۍ دوه پرچې خو نه لرم البته درېم ټوک ئې په یکم جولائي 1938ء کښې چاپ دی. (ښاغلي اسرار اتل خپله پي ایچ ډي مقاله کښې دا کلونه 29-1928ء لیکلي دي (کمپوز مسوده)) حالانکه په 1928ء کښې دَ "پښتون" رسالې اجراء شوې وه.
- ✓ ما په مشرق کښې څه ولیدل؟ رضا عاکف ترکي، یکم فروري 1939ء 17 مخ
- ✓ دَ فرنګیانو دَ تهذیب مظاهرې 11 اپرېل 1939ء، 10 مخ
- ✓ دَ بیکي نبي محاصره، لاله ګل محمد صاحب، 1939ء 11 مخ
- ✓ دَ قومي جرګې دوه فېصلې، 1939ء، 7 مخ
- ✓ نوې دنیا ، (ماسټر عبدالکریم خان صاحب) 1939ء، 6 مخ
- ✓ زمونږ ګرفتاري او قېد ، غلام جان، 1939ء، 36 مخ
- ✓ دَ قربانۍ ګډوری، عبدالکریم خان صاحب، 11 جون 1939ء، 12 مخ
- ✓ پښتون کښې زما مضمونونه ولې نه وي؟ فخر افغان، 21 جون 1939ء، 5 مخ
- ✓ دَ شانِ هند سالنامه، (چ: چلوونکی) عبدالغفار خان، هم دغه ګڼه، 10 مخ
- ✓ ګډې وډې، په ثمارا کښې نېټه، لېونی فلسفي (غني خان) دَ طنز و مزاح په شګفته انداز کښې دَ فکاهیه کالم نګارۍ رپورتاژي نمونه، هم دغه ګڼه، 15 مخ
- ✓ مست پښتون، میا محمد شاه صاحب خیال، 21 جون 1939ء، 25 مخ
- ✓ دَ قومي جماعتونو افسوسناک طرز عمل، فخر افغان، 11 جولائي 1939ء، 5 مخ
- ✓ پښتون مئین پښتانه ، هم دغه مأخذ ، 7 مخ
- ✓ متحده قومیت او فخر افغان، خالده ادیبه خانم، هم دغه مأخذ (یاد دې وي چې دَ خانم صاحبې

دا رپورتاژي ليك په څو ټوكونو مشتمل ترجمه شوى دى)

- ✓ په پښتون كښې دَ خبرونو انتظام (چ: چلوونكى) 21 جولائي 1939ء، 9 مخ
- ✓ دَ هري پور دَ جېل يوه قيصه، (چ: چلوونكى) 11 اګست 1939ء، 25 مخ
- ✓ دَ بهرنو ملكونو حالات، دَ هندوستان خبرونه اؤ دَ سرحد خبرونه تر عنوانه واړه خبرونه (رپورټونه) په خپلو لفظونو كښې وړاندې شوي دي اؤ دا قسمه رپورټونه دَ صحافتي رپورټونو په زمره كښې راځي. يكم ستمبر 1939ء، دَ 8 نه 13 مخونه
- ✓ زما خوب، زما بچي ما له راكړئ، عبدالاكبر خان اكبر، يكم ستمبر 1939ء، (اول ټوك) دَ پبلسټي افيسر سرحد نه ترجمه، 22 نومبر 1939ء
- ✓ دَ هندوستان اؤ سرحد خبرونه، سركاري خبرونه، يكم دسمبر 1939ء دَ 12 نه 18 مخونه (دې كښې دوېم خبر دَ باچا خان دَ مشر زوئى عبدالغني خان دَ واده دى چې په 29 نومبر 1939ء شوى دى)
- ✓ دَ هندوستان دَ قومي جرګې درې پنځوسم سالانه اجلاس (اول ټوك) يكم اپرېل 1940ء (دَ 10 نه 12 مخونه)
- ✓ دَ لاهور افسوسناكه واقعه (اول دَ اپرېل 1940ء دَ 13 نه 18 مخونه)
- ✓ "پښتون" (ننګ افغاني) غلام سرور خان دَ كلاچى، "پښتون" يكم نومبر 1945ء، 21 مخ
- ✓ "دَ مېجر جنرلشاه نواز خان په خپله مقدمه كښې بيان" هفته وار "پښتون" 9 مئ 1946ء
- ✓ "هېر به مې نه شې" (خان شېرين خدائي خدمتګار دَ شبقدر) "پښتون" 9 مئ 1946ء، (19 تا 21 مخونه)
- ✓ "يو څو خبرونه" (اداره) اول جون 1946ء، 4 مخ، دَ صحافتي رپورټونو نمونې
- ✓ "دَ صوبائي انتخاباتو نتيجې" (اداره) "پښتون" 14 اپرېل 1946ء، (9 تا 12 مخونه) دَ صحافتي رپورټ نمونه
- ✓ "اهم اعلان" (حكيم عبدالوهاب دَ بايزو خركي مردان) 9 جون 1946ء (22 – 23 مخونه)
- ✓ "يو څو خبرونه" اداره، 24 جون 1946ء (7 – 8 مخونه)
- ✓ "دَ كلكتې خونړۍ فساد" 24 اګست 1946ء (دَ 3 نه 5 مخونه)
- ✓ "دَ كنټرول نه استعفٰى" (هم دغه ګڼه 5 مخ)
- ✓ "دَ شېخ محمد عبدالله دَ ګرفتارۍ په سلسله كښې دَ باچا خان كشمير ته تلل" (اداره) اول اكتوبر 1946ء (دا هم په صحافيانه ادب كښې دَ غوره رپورتاژ نمونه ده)
- ✓ "مسلم ليګ اؤ پاكستان" (دَ پاكستان اغاز، سر سيد پاكستان ارباب محمد اسلم خان شرر" 17 اكتوبر 1946ء (دَ غوره رپورتاژ نمونه ده)

- ✓ "کشمیر سوال نه پیدا کېږي" مزید چشم دید واقعات (دَ سترګو لیدلي کتلي حالاتو اؤ واقعاتو رپورتاژ غوره نمونه) عبدالاکبر خان اکبر "پښتون" 24 دسمبر 1946ء
- ✓ "دَ بِهار خوني فسادات اؤ باچا خان" (اداره) اول قسط 17 جنوري 1947ء، دوېم قسط 24 جنوري 1947ء (دَ صحافیانه رپورتاژ غوره نمونه ده)
- ✓ "زمونږ دَ ازاد سرحد دوره، فدا عبدالمالك دَ پړانګو، 24 جنوري 1947ء، (که په ژور نظر وکتی شي نو دا قسمه روداد نګاري اؤ رپورتاژ نګاري دَ خدائي خدمتګارۍ په سلسله کښې ښاغلیو فضل الرحیم ساقي په خپلو درېو کتابونو "ژوندون" (دَ چاپ کال نه لري)، "خدائي خدمتګار- دَ پښتنو دَ ازادۍ دَ تحریك یو مختصر تاریخ" (2012ء) باچا خان مرکز پېښور (چاپ)، اؤ "دَ صبر جنګ" 2014ء پښتونخوا مطالعاتي مرکز باچا خان پوهنتون چارسده (چاپ) کښې په ډېره احسنه طریقه ادبي پېرایه کښې په شاعرانه صداقت سره لیکلي دي خصوصاً "ژوندون" اؤ "خدائي خدمتګار" کښې دَ تیراه اؤ بنو وزیرستان دَ دورو حالات اؤ واقعات په ډېره ښه ادبي اؤ ساده ژبه کښې لیکلي شوي دي.
- ✓ دغه رنګ دَ مشر عبدالخالق خلیق صاحب "دَ ازادۍ جنګ" څه هم که دَ هغه دَ ژوند سره تړلي دَ سیاسي هلو ځلو حالات اؤ واقعات دي ولې دَ یو اهم قومي مقصد سره تعلق لري اؤ په ډېره ساده ادبي ژبه کښې دَ رپورتاژ شکل ئې خپل کړی دی. دا کتاب اول په میاشتنۍ مجله "غنچه" پېښور کښې قسط وار چاپ کېده ، بیا په اول ځل کتابي شکل کښې په مۍ 1961ء کښې چاپ شو اؤ په دوېم ځل اګست 1972ء کښې چاپ شوی دی.
- ✓ بیخي هم دغه شان دَ خپل ژوند حالات اؤ واقعات دَ رشکۍ ضلع نوښار محترم ډاکټر وارث خان کاکا په خپل کتاب دَ ازادۍ تحریك (جون 1988ء) کښې بیان کړي دي چې دَ رپورتاژ غوره نمونې پکښې تر نظره کېږي.
- ✓ هم دغه رنګ دَ عبدالاکبر خان اکبر صاحب دَ برصغیر دَ ازادۍ په جنګ کښې دَ پښتنو برخه (زما دَ ژوند سره تړلي حالات) هم چاپ شوي دي چې دَ "انجمن اصلاح الافاغنه" اؤ "خدائي خدمتګار تحریك" نه پرته پکښې هم دَ نورو ډېرو تنظیمونو جوړولو خو ناکامه کېدلو حالات اؤ واقعات پکښې په شخصي توګه بیان شوي دي. دَ رپورتېونو ابتدائي اطلاع ده خو دَ ډاکټر سهېل احمد (دَ عبدالولي خان پوهنتون دَ باچا خان چیئر مشر) دَ وېنا مطابق په اصل مسوده (چې دوي سره محفوظ ده) اؤ چاپ کتاب کښې ډېر فرق دی اؤ ډېرې لاس وهنې پکښې شوي دي. (18 نومبر 2016ء پېښور پوهنتون کښې خبرې اترې)
- ✓ "سرې غنچې" (اول چاپ 1365 هـ ش / 1986ء کابل اؤ دوېم چاپ پېښور جنوري 2014ء) دَ اجمل ختك (دَ پېښور سنټرل جېل نه دَ "ګل ختك" په نامه هاغه اوږد خط دی چې اول په رهبر کښې په

ټوکونو کښې اؤ وروستو هم په دغه نامه له افغانستانه په کتابي شکل کښې چاپ شه (زما کتاب "دَ وروستي سپرلي نرګس" (اجمل خټک) کښې ئې تفصيل موجود دی. دغه کتاب چې وړاندې نور الله اولس پال 1365 هـ ش کښې راغونډ اؤ چاپ کړی وه ، په دوېم ځل محمد صادق ژړک ترتيب کړی دی اؤ دَ پښتو ادبي غورځنګ شالکوټ (کوئټه) نه په جنوري 2014ء کښې دَ وړومبي ټوك په طور چاپ کړی دی خو دا ئې پرې چرته هم نه دي ليکلي چې دراصل دا رپورتاژ دی چې په جېل کښې پرې څه تبرېدل اؤ کوم حالات اؤ واقعات رادوڅاربدل هغه ئې دَ "ګل خټك" په نوم خط کښې خوندي کړُل ځکه چې ښاغلی صادق په دې نه وه پوهه اؤ نه دَ هغه نادان دوستان په دې رسېدل چې دا رپورتاژ دی بلکې دې کتاب کښې چې دَ "خواږه تراخه " په نوم دوه ليکونه راغلي دي هغه هم رپورتاژونه دي. دغه شان دَ نوښار ادبي جرګې په حق له ليکونه اؤ دَ خوشحال بابا په مزاد دَ مشاعرې روداد هم دَ رپورتاژ يو شکل دی اؤ دَ ماسټر کريم دَ جنازې دَ سترګو ليدلی کتلی حال"دَ کور نه تر ګوره" خو بيخي دَ رپورتاژ په بڼه ليکلی شوی دی. دا اول لکه چې مخکښې ئې هم ذکر شوی دی دَ رهبر په ماسټر کريم نمبر کښې چاپ شوی وه .

- ✓ "حميد بابا دَ ماشو خېلو دی که دَ ماشوګګر؟" دَ حميد بابا مومند په ځېلې اؤ مقبرې پسې ګرځېدل هم ډېر غوره رپورتاژ دی. دَ کومو "ادبي ريړو" تذکره چې دا کتاب لري دَ اجمل صاحب دَ خصوصي نثر ليك شان غوره نمونه ده خو نيمګړې ده چې ما دَ خپل دفتر يو ملازم ته کوم کار دَ پښتونخوا دَ مطالعاتي مرکز باچا خان پوهنتون دَ پاره سپارلی وه چې کمپوز ئې کړي هغه ئې په صادق ژړک نيمګړی پېرزو کړو چې لائې پوره کړی نه وه . څه ښه ده چاپ خو شو که نيمګړی دی هم، اصل مسوده راسره پوره شکل کښې پرته ده چې دَ سمندر بابا نظم هم ورسره دی چرته خو به ئې چاپ کړم اؤ په يو بل کتاب به مې دَ "لټون اؤ سمون" نامه راشي.

دَ فرنګيانو دَ تهذيب مظاهرې دَ ګل محمد صاحب دَ نبي تحصيل صوابۍ نه، دَ دې رپورتاژ حېثيت بيانيه انداز لري خو مينځ پکښې مکالمه (ډائيلاګ) ډرامائي انداز هم خپل کړی شوی دی. دَ "پښتون" چلوونکي عبدالغفار خان باچا خان فخر افغان پرې داسې نوټ ليکلی دی:

> "مونږ په پښتون کښې دَ جېل خانې دَ مضمونونو سلسله په دې غرض شروع کړې ده چې يو خو زمونږ قام ته دا خبره معلومه شي چې په جېل خانو کښې دَ سياسي قېديانو سره دَ حکومت دَ طرف نه څه قسم سلوك کېږي؟ ځکه چې دَ ډېرو خلقو دا خيال دی چې ګني مونږ سره به په جېل خانو کښې هغه شاهانه سلوك کېږي څنګه چې دَ دنيا دَ نورو قومونو دَ سياسي قېديانو سره کېدی شي اؤ بل دَ حکومت هغه ټول واقعات دنيا ته ښکاره کړو کوم چې دَ دغه تورو تنبو (تمبو) دننه دَ خدائې دَ مخلوق سره صرف په دې ګناه کېدی شي چې دوي دَ خپل قام اؤ ملك سره مينه لري

اؤ دَ هغوي دَ بهترۍ دَ پاره کوشش کوي خو نن مونږ دنيا ته دَ دې مهذب حکومت هغه سلوك هم څرګندؤل غواړو کوم چې په کال 1930ء اؤ 1932ء کښې دَ جېل خانو نه بهر دَ خدائي خدمتګارو سره شوی دی. دَ دغې سلسلې دا وړومبنی مضمون دی چې مونږ ئې شائع کوو. امېد دی چې نور خدائي خدمتګاران هم دَ خپلو خپلو ځايونو رښتوني واقعات مونږ ته راولېږي چې دا سلسله جاري پاتې شي خو دا بيا عرض کوو چې واقعات رښتيا وي، مبالغه پکښې نه وي. (۲۴)

دَ عبدالغفار خان فخر افغان په وېنا هر خدائي خدمتګار چې دَ قلم اؤ کتاب سره ئې علاقه اؤ تړون لرلو، لیښك وئيلو اؤ هم دغه وجه وه چې "پښتون" دَ پاره ډېر غېر معروفو اديبانو هم دَ خپل ژوند حالات اؤ واقعات (ځان پېښې) (Autobiography)دَ رپورټونو اؤ رپورتاژونو په صورت کښې وليکل اؤ باچا خان ښه په ازاد مټ چاپ کړل. باچا خان دَ "رښتياؤ" تقاضا کؤله اؤ "رپورتاژ" کښې که څه هم ټول رښتيا وي خو ځينې وخت پکښې ليکونکی دَ قيصې خوند خوږؤلو په غرض دَ مبالغې نه هم کار اخلي اؤ وړه خبره اوږدوي.

دغه سلسله وړاندې شروع شوې وه لکه چې "دَ هري پور جېل خانه" (اول ټوك) 21 دسمبر 1938ء اؤ دوېم ټوك 11 جنوري 1939ء کښې چاپ شوي دي اؤ درېم ټول په 21 فروري 1939ء اؤ څلورم ټوك په 21 مارچ 1939ء اؤ ورپسې (نور بيا) خو دغه "نور بيا" زما سره دَ پښتون په فائېلونو کښې نشته. دا دَ ښاغلي سيد عبدالله شاه صاحب دَ مازارې ليکل دي چې دَ پښتون پاڼو محفوظ کړي دي.

دغه رنګ که مونږ دَ باچا خان "دَ شلمې صدۍ تهذيب اؤ جېل خانې" لولو يا دَ هغوي له جېل خانو نه رالېږلي خپلو يارانو دوستانو، دَ تحريك مشرانو اؤ خپلو مئينانو ته لېږلي خطونه دي چې دَ مکتوب نګارۍ سره سره دَ رپورتاژ نګارۍ هم غوره نمونې لري. بيا دَ ماسټر کريم صاحب "نننۍ دنيا" کالم نګاري هم دَ جديد رپورتاژ نګارۍ غوره نمونې لري چې په ساده سوچه پښتو ژبه دَ متلونو، محاورو اؤ امروزه ژبې سره سم به دَ پښتون په شمارو کښې شائع کېدل. بيا دَ ځينو نورو ليکونکيو لکه دَ کپتان مستعان صاحب "دَ انګرېزي تهذيب مظاهرې" 21 مۍ 1939ء يا دَ جېل خانو په لړ کښې دَ فخرِ افغان دَ خصوصي نوټ سره دَ ګل محمد صاحب دَ نبي صوابۍ "دَ فرنګيانو دَ تهذيب مظاهرې" 11 اپرېل 1939ء "زمونږ ګرفتاري اؤ قېد" دَ غلام جان صاحب دَ قاسم کلي 11 جون 1939ء (دَ 36 نه 40 مخونه)

هم دا رنګ که دَ غم خبرونه دي که دَ ادب اؤ سياست، وطن، ملکي اؤ بېن الاقوامي خبرونه هم دَ ابتدائي اطلاعي رپورټونو سره سم دَ "رپورتاژ" کړه وړه اؤ سره هم لري لکه دَ سرحد خبرونه، دَ هندوستان خبرونه، دَ جرمني خبرونه، دَ اټلي خبرونه اؤ دا رنګ دَ ټولې نړۍ خبرونه دَ پښتون دَ مخ غازه ده چې څه خو نېغ په نېغه دَ خبرونو تر عنوانه صحافتي انداز کښې راغلي دي اؤ ځينې حالات

اؤ واقعات بيا يا خو دَ "تننۍ دنيا" دَ سرليك لاندې دَ ماسټر عبدالكريم دَ ساده اسان اؤ دَ امروزه محاوره اؤ متلونو شعرونو سره سم خوندور نثر كښې دَ هغوي دَ خپلو مشاهداتو سره ليكلي شوي دي يا ئې دَ پښتون مجلې دَ نورو ليكونكيو لكه دَ ممتاز علي خان صاحب دَ بنو يا دَ ارباب محمد اسلم خان شرر دَ امباډېر دَ "بڅري" تر عنوانه په ازاد مټ ليكلى شوى اؤ لكه دَ "لېوني فلسفي" (غني خان) دَ "ګډې وډې" دَ طنز و مزاح سره اؤ كړه وړه هم لري.

بيخي هم دغه رنګ چې "پښتون" كښې باچا خدان دَ جېل نه رالېږلو كومو خطونو دَ چاپ كؤلو اراده كوي نو سر كښې ئې نوټونه ليكي:

دَ "پښتون" مجلې داسې ډېر ليكونه چې دَ رپورتاژ رنګونه لري. دَ تفصيل اؤ اجمال نه ئې ژغورنه وشوه خو هر كله چې دَ "پښتون" بيا اجراء وشوه اؤ محترم ولي خان ئې مسئول مدير اؤ مير مهدي شاه مهدي باچا پكښې مدير وه ، ورسره اجمل خټك محمد لطيف وهمي، پروفېسر جهانزېب نياز اؤ مرتضٰى خان شاهين مرستيال شامل وو نو دغه ګڼو كښې دَ مهدي باچا "دَ غټو مجرمانو ډائري" چې دَ "يو قېدي" په نامه به ئې ليكله چې دَ تفصيل لږ غوندې اجمال ئې دا دى: اول قسط اووه ورځنى "پښتون" جلد 1، شمېره 1، 1 اكتوبر نه 8 اكتوبر 1989ء. دوېم قسط 9 اكتوبر نه 16 اكتوبر 1989ء پورې، 11 – 12 مخونه، درېم قسط دَ 17 اكتوبر نه 24 اكتوبر 1989ء پورې، 15 – 16 مخونه، څلورم قسط دَ 25 اكتوبر نه 31 اكتوبر 1989ء پورې، 17 – 18 مخونه، پينځم قسط دَ يكم نومبر نه 8 نومبر 1989ء پورې، 9 – 10 مخونه، شپږم قسط 9 نومبر نه 16 نومبر 1989ء پورې، 9 اؤ 11 مخونه

"زه اؤ پښتون" دَ عبدالغفار خان باچا خان "زما ژوند دَ جدوجهد نه اخذ شوى" اداريه "مشال" مشموله "پښتون" پېښور 1 اكتوبر نه 8 اكتوبر 1989ء. ياد دې وي چې دې اداريې پسې دَ "شذرې" په حېث "پښتون" رساله دَ تاريخ په رڼا كښې دَ "ادارې" له خوا ليكلې شوې ده اؤ په هغې كښې دَ پښتون دَ 1928ء نه تر 1947ء پورې درې ځله اجراء اؤ بندېز ليكلى دى اؤ بيا دَ باچا خان اؤ ولي خان په ډېرو كوششونو په اكتوبر 1989ء كښې په څلورم ځل جاري شوې ده. (4 مخ) حال دا دى چې اوس كوم "پښتون" مجله دَ باچا خان مركز پېښور نه دَ رحمت شاه سائل په ادارت كښې شروع شوې ده په هغې كښې څلورم دور ليكلي دي چې سم نه دي.

"هري پور جېل اؤ سياسي قېديان" يو خدائي خدمتګار (شايد دا هم دَ مهدي شاه باچا ليك وي) 9 اكتوبر نه 16 اكتوبر 1989ء پورې، (14 مخ)

"دَ بابا دَ څنګ ملګري" ديار خان خاموش (اوسنى روښان يوسفزى) پښتون، 25 اكتوبر نه 31 اكتوبر 1989ء پورې، (دَ 30 نه 32 مخونه)

"چپاوونه" عبدالغفار خان (نامه ورسره نه ده ليكلې شوې خو دَ مدير په يادګيرنه كښې ئې تذكره